

*Contemporary Philosophy
Съвременна философия*

ОТВЪД ЖИВОТА И СМЪРТТА – БИОПОЛИТИКАТА И ВЛАСТТА НА БИОТЕХНОЛОГИИТЕ

Мария Колева

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. В статията се анализират проблеми на биополитиката. Биополитиката като власт, която решава проблемите на живота и смъртта. Биотехнологиите и тяхното развитие, решаването на въпроси в кои случаи и при какви условия да се използват, поставят нови и нови биополитически въпроси. Разглежда се позицията на Ю. Хабермас за мястото на биотехнологиите при решаване на въпросите на живота и смъртта.

Keywords: biopolitics, biotechnologies, human cloning, body, bare life

Биополитиката и биовластта са насочени към контролирането и регулирането на човешкия живот. Биотехнологиите, поради своята способност да „създават“ и „поддържат“ човешки живот, да отлагат смъртта, са от особено значение за биополитиката. Различните случаи, в които се използват новите биотехнологии, поставят нови въпроси и дилеми, които заслужават внимание.

1. Животът и смъртта – акценти на биополитиката

С понятието „биовласт“ Фуко и Агамбен изразяват „увеличаващото се включване на човешкия биологичен живот в механизмите и калкулациите на властта“ (Agamben, 1998: 119). Според Фуко биовластта е съвсем нова форма на политическа власт. Тя се изразява в регулирането и контролирането на населението. Биовластта е свързана с политизиране на това, което Агамбен нарича „оголен живот“ с превръщането на биологичното съществуване в политическо. Фуко развива идеята, че в историята на развитието на обществата съществува определен процес на изместване на политическата власт от суверенност към биополитика или от суверенна власт върху смъртта към суверенна власт върху живота, което е биовластта. Според него биополитиката е нова форма на политическа власт, характерна за модерната държава.

Агамбен приема и развива съвсем различен възглед. Той развива идеята, че западната политика е от самото си начало (Древна Гърция) биополитика. Сле-

дователно биополитиката не е свършено нов феномен, типичен за модерната национална държава, но съвсем първоначална форма на политическа власт. Включването на оголения живот (zoē) в политическата реалност чрез неговото изключване е всъщност начало на неговото политизиране. Агамбеновата концепция за оголения живот означава не просто биологическия живот, но биологическия живот, който влиза в публичната сфера и има политическо значение. Ако вписването на оголения живот в механизмите и калкулациите на властта придобива значението на характеристика на политиката, то политическият деятел не е гражданинът, а човешкото тяло.

Биовластта, като все по-нарастващо включване на биологическото тяло в калкулациите и механизмите на властта, днес се свързва и с медицинските грижи за тялото, което включва както имунизациите, така и различните информации за това какво е здравословно и какво не, какви са параметрите на здравето, с различните козметични продукти и натиска на рекламите тялото да изглежда по определен начин, да живее по определен начин и да умре по очакван начин.

Ако преди смъртта и до голяма степен животът на човека са определяни и зависеха от Бога, то днес експерти и медици имат голямо влияние върху представите за пълноценен човешки живот, както и за край на човешкия живот.

Продължаването на живота е от основно значение за биополитическия ред. То е свързано с подобряване на здравното обслужване и грижите за тялото. Но развитието на биотехнологиите води до изключително сложни случаи, в които дефинициите за живот и смърт не са достатъчно ясни.

С понятието „биополитика“ се обозначават тенденции във функционирането на съвременните западни общества, като се акцентира на все по-нарастващото включване на биологическия живот в планирането и механизмите на контролиране на политическата власт. Основна специфика на биополитиката е разделянето на *bios* (древногръцки термин, обозначаващ политическия живот на човека) и *zoē* (древногръцки термин, обозначаващ биологичното съществуване на човека) и трансформирането на *zoē* в основен субект на биополитическия ред.

Какво означава *zoē* да бъде основен политически субект? С това се подчертава, че политиката, като отделна сфера на човешкото съ-съществуване, реализира себе си главно чрез своето отношение към човешкото тяло. Съществуването на индивида в биополитическия ред Агамбен нарича „оголен живот“, акцентирайки точно върху биологично-телесния аспект на отношението политика – човешко същество.

Основният деец в политиката е гражданинът, докато основният деец в биополитиката е „оголеният живот“, или *Homo Sacer*. Биополитиката, като модел, се установява главно чрез механизма на „включване чрез изключване“. „Оголеният живот“, или *zoē*, в Античността е стриктно отделен в сферата на

поддържането и репродуцирането на човешкия живот – oikos – сферата на личния живот на индивидите, от bios, който обозначава политическия живот. Именно чрез изключването на zoë и oikos от политическия ред то zoë е включено в този ред, оформяйки сфера, стриктно организирана и контролирана от политиката.

За Фуко биополитиката „се занимава с населението като политически проблем... като биологически проблем и като проблем на властта“ (Foucault, 2003: 245). Той използва понятието за биополитика (Foucault, 1979: 143), за да разкрие новите механизми на властта за контрол на човешкия живот не в негативен план – заплашвайки със смърт, но по един нов начин – като се стимулира и оптимизира човешкият физически живот и неговото поставяне в центъра на политическите интереси.

Агамбен, от своя страна, акцентира върху правото на суверена върху смъртта на подчинените. Фигурата на Homo Sacer е централна фигура за изясняване значението на биополитиката. Тя е свързана с античното Римско право на всеки (и разбира се, на суверена) върху живота на Homo Sacer. Homo Sacer може да бъде убит безнаказано. И точно тази фигура Агамбен поставя в центъра на своите биополитически изследвания, чрез тази централна фигура изследва социополитическия ред на съвременните западни демокрации. Тук се открива противоречие в разбирането за биополитика. Според Фуко правото върху смъртта е част от старото суверенно право да се отнема животът на поданиците, но новата власт, която се появява през Модерността, според него се фокусира върху властта върху живота – това е власт, която кара хората да живеят дори когато те би трябвало да са мъртви. Основна специфика на тази концепция е, че тя е свързана с живота, неговия контрол и манипулиране, неговото продължаване. Смъртта е от значение дотолкова, доколкото представлява края на изкуството властта да манипулира човешкия живот, да го включва в своите механизми за контрол и преценки, така че от основно значение е смъртта да бива отлагана. Във връзка с това медицинските казуси са от голямо значение. Те предизвикват различни въпроси, като кога настъпва смъртта, какво е това състояние, когато смъртта все още не е настъпила, но и не можем да говорим за съзнателно съществуване, в случаите, в които животът изкуствено се продължава и се поддържа само някаква несъзнателна форма на съществуване. Следователно акцентът върху биовластта във Фуколтовите работи е изключително върху живота, върху неговото контролиране и модифициране. Правото върху смъртта на субекта е част от напълно различна форма на политическа власт, която според Фуко е вече част от историческото минало. Така фигурата на Homo Sacer в Агамбеновото произведение (*Homo Sacer: суверенната власт и оголеният живот*) всъщност е свързано със старата суверенна власт върху смъртта на индивида, като в същото време използва фигурата на Homo Sacer, за да изследва социополитически проблеми на новия „биополитически ред“.

2. Изкушението да се „създава“ и „пресъздава“ човешки живот – позицията на Хабермас

Редица въпроси поставят новите биотехнологии, които могат да „създават“ човешки живот, както и да поддържат човешки живот, който би бил невъзможен без тяхното използване.

Когато говорим за биотехнологии, неизбежно е обсъждането на условията, при които се използват тези биотехнологии. В съвременния свят ние вече не говорим само за биологически концепции за човешки живот, а използваме теологически, философски, политически и медицински концепции за човешки организъм и човешко същество.

С развитието на биотехнологиите се развива един диалог, който в началото си изтъква редица аргументи, които противопоставят на възможностите, разкрити от новите биотехнологии, редица възражения за тяхното използване.

Хабермас апелира за преосмисляне на въпросите, свързани с биотехнологиите, като подчертава, че не природата или технологиите са тези, които би трябвало да решават сложните въпроси на човешкото съществуване, а човешкият разум е този, който трябва да определи докъде е приемливо и допустимо използването на биотехнологиите.

При първоначалното възникване на този проблем – с постиженията на учените в областта на биотехнологиите (технологии, които изкуствено създават или поддържат човешки живот), общата реакция и нагласа е, че тези технологии не бива да се използват, без специално да бъде мотивирана тяхната употреба.

С възникването им обаче започват да се появяват все нови и нови случаи, в които употребата на тези биотехнологии дава надежди за живот. Такива случаи са приетото вече за обичайно тяхно използване за *in vitro* процедури, опитите за клониране на човешко същество, както и случаите на хора в кома, каквито са широко известните случаи на Карен Куинлан, Еулана Енларго, Тери Шиаво и др.

По въпроса за използването на биотехнологиите възникват както въпроси, свързани с биологията, така и сложни морални дилеми. Изключително важно тук е да се подчертае фактът, че на тези морални въпроси отговаря не този, спрямо когото ще се приложат новите технологични постижения, а друго лице или лица, всеки от които има своя гледна точка.

В своите разсъждения за клонирането Юрген Хабермас изтъква следните аргументи в защита на гледната точка за ограничаването на тези процедури.

А. Аналогия на клонираното с робството. За Хабермас този, който взема решението за бъдещия клониран индивид, в същото време лишава въпросния индивид от свободата да „бъде себе си“, от автономност. В този случай „производителят... самозвано приема ролята на господар по отношение на гените на някой друг“ (Habermas, 2004: 241).

Б. Наследствените качества досега са били абсолютно уникални. Човекът постепенно е опознавал себе си, докато сега човекът повтаря чужда индивидуалност.

В. Създават се ситуации, в които човек обвинява другия – този, чиито биологични закони са били заимствани, за важни решения, които взима в своя живот. Създават се реални условия за прехвърляне на отговорността за собствения живот върху други лица.

Г. Може да се сравнява клонирането с феномена на еднотайчните близнаци, но проблемът не е в подобие, а в „превишаването на правата и поробването“ (Habermas, 2004: 240). „Поробването“ се състои в определянето на наследствеността от външни лица, лица, които са непознати за наследника на генетичния код и които той е възможно никога повече да не срещне.

Д. Клонирането създава дебата за това кой е този, който носи наследствената информация на друг. За някои клонингът трябва да „приеме“ съдбата си, а за други той трябва да приеме „предизвикателството да бъде себе си“. В този смисъл, животът на клонинга е изпълнен с драматизъм.

Хабермас в своите произведения (Habermas, 2004; Habermas, 2003), посветени на проблемите на биополитиката и биоетиката, отстоява правото на засегнатите индивиди (и индивидите, които се проектират) на автономност. Вземането на жизненоважни решения от родители, лекари, адвокати би трябвало да бъде ограничавано. Политизирането на човешкия живот (още една стъпка към включването на „голия живот“ в политическата реалност) и вписването на „оголения живот“ в механизмите на тези, които имат властта да решават за него чрез дискусии, разкрива все по-широко факта, че деятелят в биополитиката не е гражданинът или определен субект, а човешкото тяло.

Славой Жижек използва понятието „постполитика“, за да опише включването на голия живот в политическата сфера: „фундаментална черта на постполитиката е редуцирането на политиката до „биополитика“ в смисъл на регулирането и администрирането на „голия живот“ (Zizek, 2002: 100).

Може да се обобщи: биополитиката, биовластта (или постполитиката, както Жижек я нарича) е власт, която създава оголен живот, създавайки „сиви зони“ или зони на неразличаване между частно и публично, вътре – вън, добро – зло, приятел – враг.

3. Случаят на Тери Шиаво

Според Фуко биополитиката кара хората да живеят дори когато те би трябвало да са мъртви отдавна.

Агамбен дава пример, който е потвърждение и продължение на идеята на Фуко. Той пише, че през 1959 г. П. Моларе и М. Гаутон, френски невропсихолози, откриват нов вид кома, който те наричат „свръхкома“ (overcoma).

Този вид кома е възможна благодарение на новите животоподдържащи технологии: изкуствено дишане, поддържане на сърцето и циркулиране на

кръвта, контрол на телесната температура и т.н. Това е „състояние на съществуване отвъд прекъсването на всички жизнени функции“ (Agamben, 1998: 160) – това означава, че оцеляването на човека в състояние на „свръхкома“ спира незабавно в момента, в който животоспасяващата техника се спира.

Но как бихме могли да опишем живота на човека в такова състояние? Кой решава колко дълго още да „живее“ и кога да умре? Поддържането на това съществуване между живота и смъртта е достижимо само благодарение на развитието на технологиите. Обаче възможността за реализиране на такова съществуване провокира търсенето на нова дефиниция за смърт. Смъртта до този момент се дефинира като спиране на работата на сърцето и прекъсване на дишането, които благодарение на новите биотехнологии и примера на случаи на хора в състояние на свръхкома изисква нова формулировка.

Агамбен подчертава, че концепциите за „живот“ и „смърт“ вече не са чисто научни концепции, но са концепции, изискващи дискусии и решения, и в този смисъл са политически концепции, изискващи диалог и нови формулировки.

Случаят на Тери Шиаво и неговата съдебна история е пример за утвърждаване, че животът, поддържан от новите биотехнологии, е „гол живот“ (вегетативно съществуване), който е абсолютно зависим от дискусиите и аргументите, за да бъде поддържан и продължаван. Фактът на съществуването вече не е личен, а е център на публични дискусии. Концепциите за „живот и смърт“ се превръщат в политически концепции, които се дискутират. Животът и смъртта вече не са биологически концепции, но благодарение на биополитиката те се превръщат в концепции, зависими от диалогизирането и договарянето. Кога започва човешкият живот и кога завършва, как трябва да бъде живян и как човек трябва да го завърши този живот? Това са въпроси на биополитиката – новата власт, която според Фуко се появява в края на XVIII век, а за Агамбен е толкова древна, колкото самата европейска политика, за която основна характеристика е включването на човешкия живот в механизмите и калкулациите на политическата власт.

Съпругът на госпожа Шиаво – Михаел Шиаво, и нейните родители – господин и госпожа Шиндлер, в първите няколко години след преживения от Тери Шиаво инцидент нямат разногласия по въпроса как да процедират в тази ситуация. В средата на 90-те години господин Шиаво започва да променя своята гледна точка към проблема и изразява съмнение, че съществуването на съпругата му трябва да бъде продължавано по този начин. Той предлага изкуствения животоподдържащ начин на хранене да бъде прекъснат. Родителите ѝ се противопоставят. Поради това случаят се гледа в съда на Флорида. Задачата на съда е да открие независима личност, която да свидетелства дали госпожа Шиаво е споменавала някога приживе, че ако случайно изпадне в такова състояние, би искала да се продължават медицинските грижи за нея. Тя „съществува“ само като биологическо тяло и това тяло би било невъзможно

да функционира без специалните медицински грижи и поддържащите я биотехнологии.

През 2000 г., тъй като госпожа Шиаво не може да решава за себе си, се организира ново дело, което да установи какво е актуалното ѝ състояние и как тя би искала да се процедира при тези условия. Двете страни – господин Шиаво и семейство Шиндлер, представят в съда своите позиции, както и експерт представя гледище по въпроса за здравословното ѝ състояние. Първият въпрос е относно състоянието на госпожа Шиаво, която съдът разбира, че е в постоянно вегетативно състояние на кома и не може да отговаря за себе си. Поради това съдът дава право на господин Шиаво да решава вместо съпругата си. Вторият въпрос, който съдът разглежда, са свидетелските показания на свидетели, които си спомнят какво е споделяла госпожа Шиаво за това как би искала да се процедира спрямо нея, ако би изпаднала в подобно състояние. Трима свидетели потвърждават, че тя не би искала животът ѝ да бъде продължаван по начин, изискващ и зависещ изцяло от биотехнологиите. Съдът решава да спре животоподдържащите системи.

Обаче това не е последното решение на ситуацията. Родителите на госпожа Шиаво не са съгласни с такова решение и изискват преразглеждане на медицинската експертиза, като твърдят, че Тери Шиаво не е във вегетативно състояние на кома. През 2002 г. случаят отново се разглежда в съда. Представени са позициите на двама лекари, както и на независим лекар, определен от съда. Лекарите свидетелстват, че госпожа Шиаво е във вегетативно състояние на кома. Съдът отново решава да се прекъсне системата, която поддържа живота ѝ.

Шест дни по-късно по-висша инстанция отменя решението и „животът“ на госпожа Шиаво продължава. През септември 2004 г. съдът окончателно решава през март 2005 г. системите да бъдат спрени. На 31 март 2005 г. системите са спрени.

Случаят на Тери Шиаво свидетелства, че новите биотехнологии дават власт на лекари, биолози, генетици да създават съвсем нови представи за човешки живот. Така животът, който е подложен на такива влияния, е определен като „биокултурен живот“ (Едкинс, 2004: 29) от Едкинс, Пин-Фет и Шапиро. Тази формулировка съдържа в себе си факта, че животът не е естествено явление (nature), а е повлиян от различни идеи за съществуване (culture). Границите на природното (nature) стават все по-повлияни от онази област на човешкото съществуване, която определяме като култура. Биокултурният живот се формира под натиска на биологията, медицината и политиката.

Жижек възприема и развива концепцията за биополитиката в нейната двузначност – едновременно със смисъла, който ѝ придава Фуко, както и Агамбен. Той развива Фуколтовата тенденция на разбиране на понятието, но в същото време е изключително повлиян от Агамбеновото разбиране за

биополитика. Той използва някои Агамбенови концепции като *Homo Sacer*, оголен живот, неговата теория за включеност чрез изключване, както и Агамбеновото убеждение, че съществува съществена взаимовръзка и еднородност между тоталитаризма и демокрацията. Според Жижек и двата феномена (тоталитаризмът и демокрацията) са биополитически явления, като тяхна скрита матрица е лагерът.

В произведението си „Между две смърти: културата на изопачаването“ Жижек развива двата аспекта на биополитиката – с нейния акцент върху живота и продължаването на живота – случаят на Тери Шиаво и биополитиката с нейния акцент върху заплашването със смъртта. Вторият акцент се развива с примера на затворниците от Гуантанамо и Абу-Хариб. Тези два примера са два крайни и изключителни примера за човешки права.

Във втория случай затворниците – психически и физически напълно нормални човешки същества, са лишени от всякакви човешки права и са принизени до голо вегетативно съществуване, а в първия случай голият вегетативен живот на Тери Шиаво, който се свежда до основни типично човешки характеристики, поради състоянието ѝ на кома е защитаван от държавната здравна и законовата система.

4. Биополитиката като власт върху живота

Биополитиката е власт, която кара хората да живеят дори тогава, когато те би трябвало отдавна вече да са мъртви. Случаите като тези на Тери Шиаво, Карен Куинлан и Еулана Енларго провокират редица въпроси. Те са пазени години във вегетативно състояние на кома, съществувайки като чисто *zoë* (оголен живот) без съзнателен живот. Благодарение на развитието на биотехнологиите такова съществуване е възможно. Възникват обаче редица етически и правни въпроси: какви права притежава тялото, оголено от индивидуалност и субективност? Правата на субекта различават ли се от правата на тялото? Колко дълго тяло във вегетативно състояние на кома трябва да бъде пазено „живо“? Къде е границата между живота и смъртта? Какво е отношението между смъртта на субективността (индивидуалността) и смъртта на тялото?

Продължаването на живота е от основен интерес за биополитическия ред. То е свързано с подобряване на медицинското обслужване и грижите за тялото. Обаче развитието на биотехнологиите води до много специфични случаи, при които дефинициите за живота и смъртта вече не са актуални. Приетото от медицината научно потвърждение на смъртта гласи: смъртта настъпва при спиране работата на сърцето и спиране на дишането. Тази дефиниция обаче благодарение на новите биотехнологии, които могат да поддържат жизнените телесни функции отвъд това състояние, изисква нова формулировка. Новите биотехнологии могат да поддържат живота на тялото много след като индивидът би трябвало вече да е мъртъв.

Съвременните биотехнологии са способни да поддържат живот отвъд състоянието на субективност. Важно е да се подчертае, че състояния на съществуване само на биологично-телесно ниво са възможни единствено благодарение на развитието на биотехнологиите. Тези междинни състояния – между живота и смъртта, предизвикват въпроса дали човешкото същество в такова състояние е морален и правов субект и какви са последствията от това. Това са случаите на хора в кома, но също така и случаите на живот, „създаден“ *in vitro*, при които също все още няма субекти, а става въпрос за продуциране на тела.

Какъв е техният морален статут и какви права тези човешки същества при тежават, ако тяхната възможност да избират между различни възможности, е само потенциална? Можем ли да говорим за етика и политика на потенциалността, етика и политика отвъд субективността?

Тези човешки тела не са субекти, но също така не са и мъртви. Какъв е този безличен начин на съществуване, какво е неговото етическо и политическо присъствие?

Субектът се утвърждава и развива като субект благодарение на своето самовъзприемане и отношенията му с други субекти, като тези отношения не са безлични, те винаги са отношения между определени възгледи, но какъв вид отношения са безличните отношения?

Трябва да се изтъкне, че безличните отношения са на чисто биологично ниво и това, което има значение в тях, не е съзнанието, но плътта, тялото.

Оголеният или безличният живот изисква определени права, но в същото време не може сам да претендира за такива в етически и политически план.

Агамбен предлага концепцията „оголен живот“, с която обозначава именно безлично съществуване. Оголеният живот, или безличният живот, е живот, който е чиста потенциалност.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Habermas, J. (2004). *Postnational constellation*. Sofia: Kritika I Humanizm. [Хабермас, Ю. (2004). *Постнационалната констелация*. София: Критика и хуманизъм]
- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford California: Stanford University Press.
- Edkins, J., Veronique Pin-Fat & Shapiro, M. (2004). *Sovereign Lives: Power in Global Politics*. New York: Routledge.
- Foucault, M. (2003). *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975 – 76*, ed. Arnold I. Davidson, Trans. D. Macey, New York: Picador.

- Foucault, M. (1979). *The History of Sexuality*. Vol. I. London: Allen Lane.
- Habermas, J. (2003). *The Future of Human Nature*. Cambridge: Polity Press.
- Zizek, Sl. (2002). *Welcome to the Desert of the Real: Five Essays on September 11 and Related Dates*. London and New York: Verso.

BEYOND LIFE AND DEATH – THE BIOPOLITICS AND THE POWER OF THE BIOTECHNOLOGIES

Abstract. In the following article different problems of the biopolitics are investigated. The biopolitics is a power which decides on the questions of life and death. The biotechnologies and their development, the solving of questions in which cases and under what conditions they to be used set up new and new biopolitical questions. The J. Habermas position on the role of the biotechnologies in solving the questions of life and death is presented and analysed.

✉ **Dr. Mariya Koleva**

South-West University “Neofit Rilski”

66, Ivan Mihailov Str.

2700 Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: mddimi@yahoo.com